

Kamnolom in apnenice na Humu pri Ormožu

Območje Huma pri Ormožu se ponaša z raznovrstnimi podobami narave, bogato kulturno dediščino in s središčem kulturnega življenja, ki privablja turiste in pohodnike od blizu in daleč. Vas slovi po prijaznih, srčnih in kulturno bogatih domačinih, izvrstnem vinu in edinstvenih razgledih na ravninski panonski svet ter po okoliških vinorodnih gričih Slovenskih goric ter še dalje vse do Savinjskih Alp in avstrijskih gora. Na tem področju so se v preteklosti ukvarjali s trenjem litavskega apnenca v tukajšnjem kamnolomu in z žganjem apna v apnenicah (z apnarstvom).

Nekaj podatkov iz zgodovine apnarstva

Apnarstvo je stara obrt, znana po vsej Sloveniji že od prihoda Francozov v Napoleonovem času. Menda so nekateri poskušali žgati apno tudi že prej, vendar niso poznali celotnega postopka. Po ljudskem izročilu naj bi uporabnost apna odkrili pastirji, ki so na paši kurili in svoja ognjišča oblagali z apnenčastim kamenjem, ki se je sčasoma spremenilo v žgano apno.² Apnarstvo je že v preteklosti predstavljalo na našem območju pomembno obliko domače obrti, saj je bilo razvito na območjih, kjer je prevladovala apneniška kamnina. Ko je padel dež, je nastalo iz njega gašeno apno, ki se je skupaj s peskom spremenilo v malto – pomemben gradbeni material.³ Naloga apnenčarjev je bila,

da so žgali apno, ki so ga potrebovali npr. za beljenje in razkuževanje stanovanj in gospodarskih poslopij, kot gnojilo pri razkuževanju, kot čistilno sredstvo, zdravilo za živali ipd. Prve apnenice so bile lesene in so bile zelo podobne velikim košem.⁴ O najstarejših apnenicah pri nas je bilo v Kmetijskih in rokodelskih novicah zapisano: »Apnenice, kakor jih delajo pri nas, imajo mnogo nedostatkov; porabi se mnogo kuriva, delavci strašno veliko trpe, apno se dolgo kuha in taka apnenca je prav za pravo le za enkratno porabo. Tudi ni moč kuhanje apna pravilno nadzirati. Ako se vse to vzame v poštev, reči se mora, da so naše apnenice slabe, sicer preproste, a ker malo vrnejo, in mnogo dela prizadenejo, so vendar prav zelo drage. Slednje so iz notranje strani obložili z ilovico in v njih kurili kamenje.«⁵ Kasneje so postavljali tudi zidane apnenice.

Vzrokov za izumiranje te obrti je seveda več, zlasti pomanjkanje delovne sile in izredno naporno delo. Apnarji so pravili, da jih ni utrudila toliko priprava kamenja v kamnolomu kot nočno bedenje, kadar so kuhali apno.

V zadnjih letih na ormoškem ne deluje več nobena apnenica, še v prejšnjem stoletju pa so se vrstile na območju Huma pri Ormožu, saj je bil bogat z

1 **Maruša Korpič Lesjak**, dijakinja Gimnazije Ptuj, Volkmerjeva 15, 2250 Ptuj.

2 Če pogledamo v zgodovino, vidimo, da so se s to obrtjo srečali na Bližnjem vzhodu že 4000 let pr.n.št. Kasneje se je apnarstvo razširilo v Grčijo in v naše kraje. Takrat je imelo apno že pomembno vlogo, še posebno v gradbeništvu. Iz rimskih časov je ostalo v Sloveniji precej ostankov apnenic v okolici Ptuja in Krima. Obrt, ki tone v pozabo - www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013. Prikaz objave

3 APNARSTVO NA PRAPROTNEM V SELŠKI DOLINI Uvod – v: dLib.www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3P06ABS3/70faae37.../PDF, november 2013.

4 Največji razmah apnarstva je bil v srednjem veku, ko se je poraba apna močno povečala. Zaradi pomanjkanja gradbenega lesa so začeli graditi stavbe iz kamenja, pri katerih je apno služilo kot vezivo. Apno so žgali v kopah, kasneje pa so začeli graditi velike zidane industrijske peči. Kurivo je bilo običajno iz lesenih odpadkov, ki jih nato pri industrijskem pridobivanju apna zamenjata premog in plin. Ta dejavnost se je razvila, kjer je bilo dovolj primerne kamnine. Za pridobivanje apna so potrebovali apnenec, ki običajno ni bil popolnoma čist, saj je vseboval razne primesi, kot so bili magnezit, železov in manganov oksid, glina itd. Vse te primesi pa so dajale apnu različno barvo, strukturo, trdoto in težo. Obrt, ki tone v pozabo – www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013.

5 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

Kamnolom apnenca, Hum pri Ormožu. Foto: Staša Miklošič

apnencem in lesom. Tam je bil tudi kamnolom, v katerem so lomili litavski apnenec za apnenice. Ohranjenih je še nekaj sledi apnenice in kamnoloma, ki pa je danes žal prekrit z grmovjem in s travo.

Nekaj podatkov o Humu

Hum pri Ormožu je 301 m visok grič med Pušenci in Loperšicami. Na južnem vznožju je ohranjena trasa nekdanje rimske ceste Poetovio–Savaria, na severnem pobočju pa so ostanki kamnoloma nekdanj gradbeno zelo priljubljenega litavskega apnenca. Na vznožju so njive, na pobočjih se razprostirajo travniki, višje pa vinogradi. Na vrhu griča se razprostira razložena vinogradniška vas z gručastim jedrom na nadmorski višini 230 m do 301 m.⁶ Vaško naselje Hum sooblikujejo podružnična cerkev sv. Janeza Krstnika, poslopje stare šole in

vinogradniški dvorec iz sredine 19. stoletja s klasičističnimi in neoromanskimi elementi. Hiše in vinske kleti so nanizane tik ob cesti, številne hiše pa se danes razprostirajo tudi na pobočju in vznožju humskega griča. Z gričevnatega Huma se odpirajo prečudoviti pogledi na ravninski panonski svet, proti sosednji Hrvaški, po okoliških vinorodnih gričih Slovenskih goric ter še dalje vse do Savinjskih Alp in avstrijskih gora. Hum prvič zasledimo v pisnih virih leta 1322.⁷

Na območju Huma kraljujejo gorice z vinsko trto, hkrati pa pesmi klopotcev v jesenskem času že stoletja odmevajo po teh krajih. Tukajšnje naravne lepote, ohranjena bogata etnološka ter kulturno-zgodovinsko dediščina privabljajo na to območje pohodnike, obiskovalce od blizu in daleč. Hum je edinstven zaradi prečudovitega razgleda po Slovenskih goricah, Ptujskem polju in Medžimurju in

⁶ Vodnik po naravni in kulturni dediščini občine Ormož, str. 47.

⁷ Ormož in okolica. Vodnik, str. 58.

priljubljena izletniška točka. Hkrati je na tem območju ohranjenih še precej starih običajev in posebnosti, ki zaznamujejo Hum in tukajšnje ljudi.

Zanimivost Huma so bili v preteklosti kamnolom in »vaplenec«⁸

Kamnolom⁹ litavskega apnenca¹⁰ je dolgo dajal gradbeni material za hiše v bližnji in daljni okolici. Nahajal se je na severnem, strmem pobočju Huma.¹¹ Nad kamnolomom je stala prva humska šola, preden so jo preselili v mežnarijo. Še v 60. letih so bili na tem mestu njeni ostanki. Ob njej je stala hiša s prešo, kar dokazuje, da je bil ta del nekoč še poseljen. Ko so izkopali do omenjenih hiš, so v kamnolomu prenehali kopati. Med drugo svetovno vojno so v rovih kamnoloma skrivali krave. Znano je, da so zasebni lastniki kamen lomili in prodajali še v prvi polovici 20. stoletja.¹² V njem so delali mnogi domačini, nekateri pa so prišli tudi s sosednje Hrvaške, saj jim je bil to dodaten, včasih celo edini vir zaslužka. Delavcem, ki so trli kameenje, so rekli KAMENARI. Cele skale so razbijali s krampi, krčencami,¹³ in težkimi kladivi -»hamri«- na manjše kose. Večje skale, ki jih niso mogli razbiti, so razstrelili s karbidom. V skale, iz katerih so odstranili zemljo, so navrtali luknje, vanje dali eksploziv in ta je velike skale razdrobil na manjše kose. Kmetje so nato kamenje z volovskimi, s kravjimi in konjskimi vpregami odpeljali do apnenice,

jih naložili v apnenico ter zakurili. Iz humskega apnenca pridobljeno apno je presegalo domače potrebe, zato so ga prodajali tudi v industrijske kraje. V 50. letih 20. stol. so humski apnenčasti kamen uporabljali za regulacijo Drave, še danes je vgrajen v marsikateri tukajšnji hiši, iz njega pa je zgrajen tudi dvorec na Jeruzalemu.

Apnenice so bile imenovane po lastnikih: Jeremičeva, Novakova (pri izviru potoka Rakovnjaka, lastnik je bil Žalar), Žalarjeva, Štamparova (na križišču pri pokopališču), Mastenova (po domače Leskovarova, na križišču pri pokopališču), Podgorelčeva, Kečkova ter Kuharičova in Miškova (v »Kravjakovi šumi«).

Apnenec. Foto: Saša Miklošič.

Opis apnenice

Peč oz. apnenica je imela luknjo, kamor so zložili kamne. Postavljanje apnenice je zahtevalo precej spretnosti in naporov. »Zaradi pripravnosti zida se apnenica vzida ob kak breg, s čemur pa ni rečeno, da bi ne smela stati prosta«.¹⁴ Glavni del vsake apnenice je notranji obod ali lonec. Sezidan je v obliki valja iz močno žgane opeke, kakršna se je uporabljala za dimnike. »Za zidanje rabi najboljši kamenje, ker boljše zoperstoji vročini nego opeka, a tudi ta se sme rabiti, vendar pa mora biti notranji del stene od kamenja, če tudi od apnenca, ker ta

8 Domačini so apnenice imenovali vaplenec. Op. avtorice.

9 Kamnolom je površinski kop, namenjen pridobivanju in proizvodnji tehničnega in okrasnega kamna, ter nekovinskih mineralnih surovin, ki jih potrebuje gradbeništvo in industrija gradbenega materiala. Glede na čas obratovanja poznamo stalne, začasne in opuščene kamnolome.

10 Apnenec nastaja kot stranski produkt pri proizvodnji apna in je vezivo za talne delce. Litavski apnenec je izredno »mlad«, kar posledično pomeni, da je zelo krhek, dobro vodotopen in visoko higroskopičen (veže nase vodo). Z njim izboljšamo strukturo tal, povečamo njihovo zračnost in obenem sposobnost za zadrževanje rastlinam dostopne vode. Op. avtorice.

11 Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937, str. 503.

12 Ptujski tednik, št. 34, 24. avgust 1956. Kamnolom na Humu, str. 2.

13 Krčenca: rovača, rovnica. V: Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom, str.72.

14 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

Vaplenica (zunanost), Hum pri Ormožu. Foto: Sonja Herzog.

*prav malo trpi, če je dobro ometan».*¹⁵

Dnevno so pripeljali štiri-ali petkrat kamen v apnenico ter ga zložili v peč. Žganje apna je potekalo pri visoki temperaturi od 500° do 600°C. Nad kuriščem so naredili iz kamnja obok (*velb*), za katerega so uporabljali obdelano kamenje. Postavljanje oboka je veljalo za posebno spretnost. Navadno je obok naredil lastnik, ki se je dela naučil že v mladih letih. Obok je moral biti skrbno zložen, saj je obstajala nevarnost, da bi se lahko med kurjenjem podrl in potem ne bi mogli nadaljevati dela. Obok so začeli delati na dnu apnenice; zato so morali vsak kamen obdelati ročno, da so se kamni prilegali drug drugemu. Kamenje so polagali eden na drugega, da je bila vsaka naslednja vrsta bliže sredini. Ob kurišču, nekoliko nad tlemi, je bila pravokotna luknja, odprtina, ki so jo ob žganju zazidali. Pustili

so le manjšo odprtino z ovalnim ali s šilastim zaključkom za dostop do ognjišča. Odprtino, kjer se je kurilo, so poimenovali »žnūbel«.

Vse kamenje so naložili ročno. Pri delu so si roke zaščitili z rokavicami, najmanjše kamenje pa so pobrali kar z železnimi vilami. Med postavljanjem oboka apnenice so sproti zasipavali prostor med obokom. Pri delu so uporabljali tudi kladivo, saj so z njim popravili posamezne kamne, ki niso bili dobro postavljeni.

Ko je bil obok narejen, so apnenico do vrha napolnili s kamenjem. Po vrhu so zložili kamenje v kopo, ki je morala biti pravilno postavljena, da se ni pogreznila. Kot pri oboku so tudi tukaj začeli z manjšimi, končali pa z večjimi kamni.

¹⁵ S.n.

Notranjost vaplenice. Foto: Saša Miklošič.

Kurjač je zlagal kamen v apnenico, dim pa se je valil iz »šproje«. Kamenje so naložili 4 m v globino, zgoraj pa so nasipali zemljo, ki so jo najprej v jami zraven pomešali z vodo, naredili blato in z njim zamazali apnenico. Vročina »žlunder«¹⁶ tako ni uhajala ven, ampak je ostala v apnenici. Na obodu apnenice so pustili več zračnih lukenj. Tisti, ki je kuril, se je imenoval »kürec«. Ob apnenici je imel postavljeno leseno barako, kamor je shranjeval orodje, vanjo pa se je lahko zatekel tudi v primeru dežja. V baraki je imel tudi mizo in nekaj klopi za počitek in malico. Navadno so jedli prežganko, kruh, slanino in zaseko, močnik, pili so žganje ali ječmenovo kavo. Kurili so s suhimi drvami in šibjem. Pogosto so uporabljali les, ki je ostal od pogorelih starih hiš. *»Kuriva zadostuje preko 22 do 28 metrov 80 % dolgih mehkih a suhih drv. Kolikor bolj suha so drva in kolikor manjši je*

*ognjišče, toliko manj se jih porabi.«*¹⁷ Drva, ki so jim ostala, in tista, ki so se sušila, so imeli v skladovnicah ob apnenici. Ker se je z njimi kurilo dan in noč, so morala biti vedno na zalogi.¹⁸ Kuril je po navadi le eden, plačali pa so mu kmetje, ki so kamen pripeljali v apnenico. Zaslužek je bil skromen, vendar so plačo dobivali vsak teden sproti in vedno v denarju.

Prostor pred kuriščem je bil ob kurjenju poln drv. Ko so spodaj zakurili, je moralo goreti 48 ur, da se je naredila žerjavica in da se je kamen razžarel. *»Če so drva dobra, se apno kuha dva dni in dve noči in naj se ostavi kurjava še le takrat, kadar je apnenec razbeljen, t. j. če je vun švigajoč plamen*

17 Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 09.01.1892, letnik 50, številka 2.

18 Apno, ki je bilo žgano z drvami, je bilo običajno boljše kakovosti, ker je vsebovalo več žvepla. Namenjeno je bilo za razne premaze na hišah, cerkvah. - Obrt, ki tone v pozabo - www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013.

16 Žlunder: sprijete saje kot smola. Op. avtorice.

bel. Dokler je pa plamen rdečkast, pa apno še ni žgano. Če tedaj vemo, da je apno skoz in skoz razbeljeno, potem dobro zazidamo peč z opeko, da s tem preprečimo zračni vlak skoz apnenico, kateri kuhano apno prehitro shladi. Žgano apno naj se potem več dni hladi. Ko se je to zgodilo prične se apnenca od vzgor prazniti in je dobro kuhano apno precej gasiti, ker le tako ima vse dobre lastnosti.»¹⁹

Kdaj je bil apnenec dovolj žgan, so ugotovili po barvi ognja na vrhu apnenice. Žganje je šlo h koncu, ko je bilo vse kamenje žareče in so iz odprtih švigali plameni. Temperatura je bila takrat najvišja, okrog 1200°C. Odprtine so nato za nekaj ur zaprli, nato pa jih ponovno za 12 ur odprli, po približno 24 urah pa so apnenico začeli odkrivati. Praviloma se je hladila dva dni, poleti dalj kot jeseni ali spomladi. Ko je bilo apno žgano, so odstranili vso šaro in pometli, tako da je bil do apnenice dostop mogoč tudi z vozom. Preden so apnenico odkrili, so vzeli iz nje skozi odprtino kos apna, in če se je to v vodi stopilo, je bilo apno dovolj žgano. Bolj večji apnarji so to ugotovili kar na prvi pogled.

Po ohlajevanju apnenice, so kurišče počistili ostankov pepela in začeli izkopavati žgano apno. Kamen so dali v posode drvenke in ga v istih posodah pripeljali domov, nato so nanj nalili vodo. Zaradi dodane vode se je »razpustil« in nastalo je živo apno, ki je bilo namenjeno za prodajo. Kupovali so ga okoliški kmetje, predvsem za škropljenje goric, vendar so mu pred tem dodali še modro galico. Preostanek apna so uporabili tudi za manjša zidarska dela, beljenje hiš znotraj, zunaj, gnojenje njiv. Apno so uporabljali tudi za zdravljenje živine, če je ta zbolela. Živina je apno morala polizati, saj so menili, da je to pomagalo razkrojiti strup. Shranjevali so ga v apnenih jamah ali starih posodah.

Sklepne misli

Čas, ki ga je zahteval postopek priprave kamna, polnjenje apnenice, žganje z drvmi ter končno gašenje, je predstavljal vsaj mesec dni trdega dela. To je bil star način pridobivanja gašenega apna, ki je še v prejšnjem stoletju predstavljala priznano domačo obrt. Ohranjene apnenice govorijo o zelo pomembni panogi žganja, ki pa je danes na območju Huma že izumrla. Apneničarji oziroma »vapnarji« so za žganje apna potrebovali dovolj litavskega kamnja, drv in bližino vode²⁰. Potrebe po apnu so bile velike predvsem v gradbeništvu, za razkuževanje in beljenje hiš, za zdravljenje živali ipd.

O humskih kamenarih govori ohranjena ljudska pesem *Fumi sami kamenari*:²¹

Fumi sami kamenari,

Fumi sami lumpi,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamenari,

Joža, Franča, Tinča, Vanč,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamnenari,

gnes na slami, zütra v jami,

lumpi, lumpi.

Fumi sami kamenari,

Fumi sami lumpi,

lumpi, lumpi ...

19 S.n.

20 Vodo so potrebovali predvsem zato, da so lahko pogasili.

21 Fumi pa vzimi rože cvetejo, str.71.

Ključne besede

Kamnolom, litavski, apnenec, kamenar, apnarstvo, apnenica, peč, Hum, žgati.

Viri, literatura

- Ciril Vnuk, 2012. Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom.
- Fūmi pa vzimi rože cvetejo, 2011. Ormož. Zbirka ljudskih pesmi s Huma in okolice.
- Krajevni leksikon Dravske banovine: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Naprava dobre apnenice. Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 9.1.1892, letnik 50, številka 2.
- Ormož skozi stoletja II., 1983. Jože dr. Mlinarič, Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče ob Dravi in Miklavž do konca 18. stoletja, str. 81–93.
- Ormož in okolica, 1990. Vodnik.
- Vodnik po naravni in kulturni dediščini občine Ormož, 1998. Hum.

Spletni viri

- www.beljenje.com/index.php/postopek, oktober 2013..
- www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-YASVJ7AP/585465d2.../PDF, oktober 2013. Naprava dobre apnenice. Obrtnija. - dLib.si.
- www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-3P06ABS3/70faae37.../PDF, oktober 2013. APNARSTVO NA PRAPROTNEM V SELŠKI DOLINI Uvod ... - dLib.
- www.dnevnik.si/magazin/prosti-cas/81175, oktober 2013. Obrt, ki tone v pozabo.

Ustna vira

- Ana Ratek, rojena leta 1952, Hum pri Ormožu. Terenski zapiski Maruša Korpič Lesjak, oktober 2013.
- Ljudmila Miško, rojena 1924, Hum pri Ormožu. Terenski zapiski Maruša Korpič Lesjak, oktober 2013.

Povzetek

Za območje Huma pri Ormožu velja, da sta bila teritev kamna v kamnolomu in žganje apna v apnenicah ohranjena do sredine prejšnjega stoletja. O njih nam pričajo njihovi ostanki, vendar po so danes obdani z gostim grmovjem in s travo.

Na osnovi ohranjenih ustnih virov vemo, da so se z žganjem apna ukvarjali domačini že v začetku prejšnjega stoletja, žal pa ni nobenih ohranjenih pisnih virov npr. računskih knjig, zapisov v urbarjih, iz katerih bi lahko izvedeli več zgodovinskih podatkov o apnarstvu na tem območju.